

БОРИСФЕН

Місто, засноване вихідцями з малоазійського Мілету одразу після середини VII ст. до н. е. в усті однойменної ріки Борисфен (сучасний Дніпро), є унікальним для української археології. Це найраніше античне поселення у Північному Причорномор'ї, пам'ятка, історична доля якої є загадкою для декількох поколінь дослідників. Зараз це Березань — маленький безлюдний острів, а в давнину — півострів, поєднаний з материком тонким перешийком, упродовж більше ста років свого існування відігравав неабияку роль у посередницькій торгівлі між античним Середземномор'ям та варварськими скіфськими племенами, що мешкали на території сучасного українського Лісостепу, та степовими кочовиками. На Борисфені, який видавався у море та замикав устя могутньої ріки, закінчувався цей довгий торговельний шлях. Знайомство варварського населення з культурними досягненнями античного світу у VII—VI ст. до н. е. відбувалося за участі Борисфена.

*Острів Березань.
Аерофотозйомка
О. Кремка*

*Острів Березань
зі сторони
материка. Фото
А. Буйських*

Розписний столовий посуд — амфори, глеки, тарілки, миски, кухлі, тарні амфори з вином, виробленим у різних східносередземноморських центрах, прикраси, зброя — далеко не повний перелік товарів, що потрапляли до варварів за посередництва Борисфена.

Археологічне вивчення цієї пам'ятки з 1960 р. пов'язане з Інститутом археології НАН України. Роботи останніми роками набули системного характеру і, відповідно, призвели до низки цікавих відкриттів, перш за все, історичного плану. Встановлено, що Борисфен від моменту своєї появи у регіоні був емпорієм, тобто його виведення з Мілету мало неформальний характер та не призвело до організації полісу — автономного державного утворення. Таке поселення було місцем спочатку сезонної, пов'язаної із літньою навігацією, торгівлі із варварськими племенами. Менше ніж за півстоліття, на рубежі VII—VI ст. до н. е., тимчасовий емпорій змінився на постійний діючий — саме цим часом слід датувати заснування міста Борисфен. За часом ця подія співпала з появою Ольвії, центру нової держави, на р. Гіпаніс (Нижній Буг).

*Теракоти та
фігурні посудини,
знайдені в храмі
Афродіти. Фото
В. Назарова*

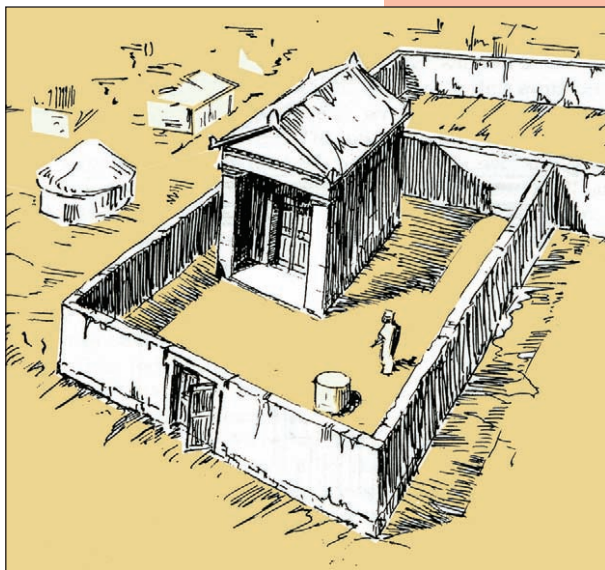

Історична топографія Борисфена суттєво змінилася. Якщо у попередній час були відомі лише житлові будинки різних історичних періодів його існування, то у другій половині 1990-х років відкрито центральну культову ділянку, теменос, будівництво якого відноситься до другої половини VI ст. до н. е. Ділянка мала прямокутну форму, була огорожена стіною від житлової забудови, включала не-

великий храм в антах та круглий вітвар перед ним. Знахідка декількох теракотових фігурок у вигляді жінок та фігурних посудин для парфумів дала підставу припустити, що храм було присвячено богині, а саме Афродіті, покровительці мореплавання часів грецької колонізації. Згодом біля теменосу було відкрито ще декілька споруд, ймовірно, також культового або громадського призначення.

Непересічним досягненням слід вважати відкриття ремісничої ділянки. Цей факт переконливо продемонстрував, що, крім торговельної функції, важливе значення у економіці Борисфена займала реміснича діяльність. Зараз є всі підстави стверджувати, що реміснича продукція, яка виготовлялася тут, призначалася для задоволення не лише власного попиту, а й для експорту. Така продукція, найімовірніше, слугувала саме тим предметом торговельно-обмінних операцій, який разом із довізним

Теменос із храмом Афродіти, фото В. Крутілова; реконструкція С. Крижицького

*Залізні серпи з металообробної майстерні.
Фото В. Крутілова*

*Бракована столова амфора.
Фото В. Назарова*

*Керамічні гончарні
горна. Фото
В. Крутілова*

посудом, поступав до варварського населення Лісостепу.

У безпосередній близькості до теменоса пощастило відкрити декілька будівель нежитлового призначення, серед яких вдалося виділити виробничі майстерні. Це, перш за все, майстерні для виробництва дрібних виробів із бронзи та заліза. Асортимент виробів включав сільськогосподарські знаряддя праці, передовсім залізні серпи, знайдено також частини бронзових виробів, зокрема дзеркал так званого ольвійського типу, що користувалися попитом у варварського населення, кістяні вироби, тощо.

Особливої уваги заслуговує досягнення останнього десятиліття, пов'язане із відкриттям борисфенітського Кераміку — району, де виготовлялася місцева гончарна продукція. Таке відкриття очікували впродовж декількох останніх десятиліть, його передумовою були знахідки бракованого посуду, які неодноразово траплялися під час розкопок. Проте лише нещодавно вдалося

*Бракований
посуд, знайдений
у горнах. Фото
В. Крутілова*

розкопати декілька майстерень із огороженими подвір'ями, у яких було відкрито п'ять гончарних горен. У них було знайдено численну готову та браковану керамічну продукцію. В одному з горен випалювали одинадцять світильників. В інших горнах було знайдено значну кількість розписаних смугами розбитих та бракованих посудин — столових амфор, глеків різних форм, тарілок та чаш.

Це відкриття, повна оцінка якого ще попереду, вже дозволило поставити питання про перегляд актуальних для науки положень про розвиток економіки і торгівлі у Чорноморському басейні. Чому після середини VI ст. до н. е. мешканців Борисфена перестала задовольняти та неймовірна кількість керамічного імпортованого посуду, яка йшла з-за моря? Внаслідок дії яких процесів потреби у розписній кераміці збільшилися настільки, що для покриття таких потреб з'явилася необхідність у розгортанні свого власного керамічного виробництва? Хто був споживачем такого посуду?

*Світильники,
знайдені в одно-
му з горен. Фото
В. Крутілова*

Повна відповідь на ці та багато інших питань, які виникли після розкопок гончарного осередку в Борисфені ще попереду. Проте сьогодні борисфенітський Керамік — єдиний у Чорноморському басейні приклад розвитку місцевого гончарного ремесла, яке копіювало відому на той час середземноморську кераміку.

Крім пам'яток раннього періоду існування Борисфена, тут вдалося відкрити споруду II—III ст. н. е. Вона розташована у південно-західній частині острова, віддаленій від центру поселення. Саме у перші століття Борисфен став островом. Є значна кількість непрямих свідчень, що на острові у цей час розміщувалася частина римської військової залоги. Проста прямокутна форма будівлі та знахідки, не типові для житлових будинків, дозволили співвіднести її зі спорудами, які призначалися для функціонування допоміжних підрозділів контингенту римської імператорської армії. Знайдені написи на честь Ахілла Понтарха дозволили припустити, що острів у цей час став центром вшанування цього культу.

*Алла БУЙСЬКИХ
член-кореспондент НАН України,
Інститут археології НАН України*